
BRANDDRAMAET PÅ BILLESHAVE

Af Poul Christensen

Den bortviste røgter satte ild til staldbygningen. Et drama om hævn og brand samt om politi og domstole i arbejde i 1902. Kammerjunker og røgter i konfrontation. Begges nedtur hver på sin måde.

Frederik Frantzen er vred. Arrigskaben syder i den bortviste røgter. Han vil have hævn over sin husbond, kammerjunker Fønss på herregården Billeshave nord for Strib, for alle de uforskam-metheder og ydmygelser, han føler sig udsat for. Hans afslag på lønforskud. Den dårlige mad. Hans afvisning af at holde den ustyrlige tyr bundet. Hans

overfald på ham i marken forleden. Og det aller-værste: I formiddags smed kammerjunker den 58-årige røgter ud af sit kammer og jog ham væk uden at betale, hvad han havde til gode i løn.

Han mærker her i mørket ved 23-tiden mandag den 10. juli 1902, hvordan såret på skinnebenet gør ondt. Såret fik han, da han efter kammerjunkerens

kraftfulde skub faldt over stendørtrinnet. Det skal han få betalt. I lommen har Frederik en æske nyindkøbte tændstikker. Han kan skimte herre-gården i den overskyede og småkolde nat med en frisk vind fra sydvest. Til venstre mod vest ko- og hestestalden. Til højre ladebygningen. Midtfor i baggrunden den nye hovedbygning. Her bor herskabet, kammerjun-ker Frederik Niels Basse Fønss på 40 år og hans frue, Edele Basse Fønss, med deres fem børn.

*Herregården Billeshave, angiveligt det oprindelig udseende fra 1774. Bygningerne er ændret i løbet af 1800-tallet. Staldbygningen til venstre brændte i 1817 og havde stråtag i 1902. Hovedbygningen fra 1858 og ombygget i 1899 er kortere end den oprindelige og er trukket lidt tilbage. Stik fra bogen *Prospekter af danske Herregårde*, udgivet 1863.*

Konfrontation

Petroleumslamper og tællelys er slukket. Alt er stille og fredeligt på herregården. Det har det ellers ikke været i den senere tid. Røgterens sammenstød med kammerjunkerens og røgterens udgydelser om hævn under måltiderne i borgstuen har skabt en utryg stemning. Gårdens karle og piger har talt om det. I går tog det til efter sammenstødet med kammerjunkerens om tyren, som Frederik synes er livsfarlig, når den ikke er tøjet. Han forlod Billeshave for at gå til politiet i Middelfart for at anmelde kammerjunker Fønss, selv om denne gjorde det klart, at det betød bortvisning fra Billeshave.

Her til morgen den 10. juli er mæglingsmødet hos sognefoged Jacob H. Kristiansen i Kustrup endt uden forlig, røgteren er bortvist. Uden for sognefogedens stuehus siger kammerjunkerens:

- Nu er du en fri mand.

- I så fald vil jeg straks slå Dem ihjel, så mine efterkommere (tjenestefolk) kan blive fri for kammerjunkerens ubehageligheder.

Kammerjunkerens taber mælet. Røgteren fortsætter:

- De hører til de øverste samfundskredse. Giv mig mine skillinger eller nogle af dem og sig så til mig: Rejs ad helvede til og kom aldrig mere på Billeshave.

- Du får fanden revne mig ikke en øre. Kammerjun-

Nordvestfyn sidst i 1800-tallet. A. Billeshave. B. Sognefogeden i Kustrup. C. Staurby Skov. D. Middelfart. E. Hindsø. GSTkort.dk.

keren tager samtidig sin tegnebog op af lommen og viser røgter en hel masse pengesedler.

Herefter kører kusken kammerjunker hjem til herregården, og Frederik går hen til sin vaskekone. Han kan ikke betale, hvad han skylder for en brugt frakke, som han har købt af hendes mand. Han vil levere frakken tilbage. Vaskekonen siger, at hans undertøj er lagt i blød, så han kan ikke få det med. Frederik vil så skrive efter det fra Odense, hvor han vil søge arbejde og rejse retssag, siger han.

Ublid udsmidning

Frederik fortsætter tilbage til sit røgterkammer på Billeshave og begynder at sy og reparere frakken, han skal levere tilbage. Ladefoged Peter Johannes Mortensen kommer og spørger, hvor røgter vil hen nu, hvor han er blevet smidt ud. Frederik beder ladefogeden om at hjælpe ham med at få sine penge. Det svarer han ikke på, men opfordrer i stedet Frederik til at samle sit tøj og sine ejendele, mens han selv henter kammerjunker.

Kammerjunker kommer og spørger røgter, om han vil gå. Nej, lyder det klare svar. Herefter tager han fat i Frederiks venstre skulder og skubber ham ud ad døren. Frederik falder over den høje sten-dørtærskel og slår sig flere steder, men især på det ene ben, som han tror er brækket. Efter nogen tid kommer han på benene. Kammerjunker og ladefogeden følger ham ud, uden at de veksler ord. Frederik forlader Billeshave med en bemærkning til ladefogeden om, at han vil komme tilbage om aftenen for at sove, og derefter vil han til Odense.

I Middelfart

Klokken er lidt over 14, da han trasker mod Middelfart, formentlig den lige vej ad markveje og skovstier

i Staurby Skov. Han opsøger læge Martin i Østergade, som afviser ham, for, som han siger, der er allerede flere karle fra Billeshave, som skylder ham penge. Han henviser Frederik til Billeshaves læge, doktor Helveg, der også er reservelæge på sindssygeanstalten.

Dr. Helveg undersøger røgter og skriver en attest. Han kan kun finde et overfladisk sår på højre skinneben og en blodudtrækning under huden, der indskrænker benets bevægelighed lidt. Så halter Frederik ud ad alléen til Hindsgavl for at søge arbejde, men det er uden resultat. Her taler han med en pige. Han hører hende sige, at på Hindsgavl kan man være; det kan man ikke på Billeshave.

Han vandrer tilbage til byen og går ind i en af byens cigarforretninger. Han sætter sig på en stol og siger, at kammerjunker er en skurk. Cigarhandleren siger ikke noget. Frederik vil købe en æske tændstikker. Han famler i sin pung. Cigarhandleren siger, at det kan være lige meget med betalingen.

Frederik forlader forretningen og møder politibetjent P. Eriksen ude på Østergade. Han spørger betjenten, om han ved, om den lille tyr på Billeshave er blevet bundet. Betjenten henviser ham til politiassistent Bosse på herredskontoret. Her må han også gå med uforrettet sag.

Efter røgters besøg på herredskontoret den foregående dag har politiassistent Bosse her til formiddag dog ringet til Billeshave og talt med kammerjunkerinden, da hendes mand var til mæglingsmøde. Bosse bad hende sige til sin mand, at han måtte sørge for at holde tyren bundet.

Det er nu sent på eftermiddagen. Frederik går tilbage mod Billeshave. Han farer vild i Staurby Skov, men kommer til sidst ud på Strib Landevej. Han er udmattet efter dagens flere miles vandring og flak-

ken rundt. På vejen op til Billeshave finder han en hoststak, hvor han lægger sig til at sove, selv om det er en kolig og skyet sommerdag med lidt regn af og til. Det er mørkt, da han vågner; han fryser og er noget fortunlet. Han begynder at snakke med sig selv om at hævne sig på kammerjunker Fønss.

Frederik Frantz Rudolph Morell juli 1902. Fotograf Carl Liisberg fotograferte arrestanten til politisagen.

Ro på Billeshave

Inden ladefoged Peter Johannes Mortensen lægger sig til at sove i sin seng i sit kammer i ladelængen, går han en runde på herregården. Han er utryg ved situationen, for røgteren sagde jo, han ville komme tilbage. Men han møder ikke Frederik på sin tur ved sengetid. Han siger godnat til karlene i kammeret ved kostalden. De ligger i deres senge og ryger pibe, som de plejer. Alt ser normalt og fredeligt ud ved 22-tiden.

I hovedbygningen er herskabet også gået til ro. Alle på Billeshave sover; herskab, tjenestepiger, karle og en murer, som arbejder på gården.

Brand, brand

Frederik Frantz har, siden han forfrossen vågnede i hostakken, diskuteret med sig selv.

- I Jesu navn, du skal ikke, Frederik, siger han højt. Han vil finde bylten med sit tøj, som skulle ligge ved en tromle på gården. Han søger i mørket og støder sit ømme ben mod tromlen. Smerten overvælder ham. Han tænker igen på alle kammerjunkerens uforkammetheder.

Han står på gårdspladsen og kigger op på hovedbygningen. Han retter sine tanker mod kammerjunkereren.

- Du er en slem skurk, siger han højt.

Han åbner døren ind til i kostalden. De fire bundne hunde begynder at knurre i mørket. Han taler til dem, og de genkender ham som den, der ofte fodrer dem, og tier. Han finder stigen op til halmloftet. Her tager han en nævefuld halm og lægger det i den sydvestlige ende lige under stråtaget. Han tager æsken med tændstikker og stryger én. Han fører flammen hen mod halmen, som antændes og blusser op. Han skynder sig ned og ud på gårds-

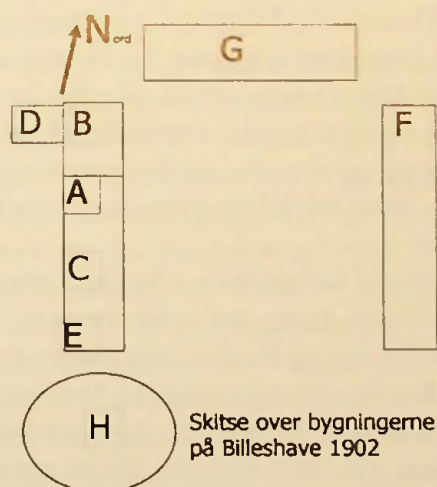
Billeshave ca. 1905. Der er bygget en ny grundmuret staldbygning umiddelbart efter branden i 1902. Billeshave var på 183 tønder land, heraf 160 tønder land agerjord i 1902. Foto: Fra postkort, Lokalthistorisk Arkiv for Strøb og Røjleskov Sogn.

pladsen. Her vender han sig om og ser gennem en åben luge, at ilden allerede har godt fat. Han forlader Billeshave og hører lige, at hundene begynder at bjæffe op. Et godt stykke ude på vejen hører han råbene: Brand, brand, brand – fra sin tidligere arbejdsplads.

Hjælpeløse tilskuere

Murer Jacob Hansen fra Vejlbj Mark er lige blevet færdig med at restaurere den gamle længe med heste-, kostald samt svinesti. Han er gået til ro i et kammer i den østre ladelænge, da han ved midnattstid bliver vækket af en knitrende larm. Han farer op, og med sine klæder under armen løber han ud på gårdspladsen.

Ladefoged Peter Johannes Mortensen er faldet i søvn, men vågner ved midnatstid. Sydvestenvinden fører røg og gnister fra det brændende tag ind gennem hans åbne vindue. Også han styrter med sine klæder under armen ud på gårdspladsen.

Skitse over bygningerne på Billeshave 1902

Skitsen viser: A. Karlekamrene. B. Hestestald. C. Kostald. D. Grischus. E. Her i det sydvestlige hjørne satte røgteren ild til taget. F. Ladebygning. G. Hovedbygning. H. Dam.

Kammerjunkerinde Edele Basse Fonss sidder i et værelse ud mod haven med et sygt barn, da hun ser et lysskær i haven. Hun går ind i et værelse, der vender ud mod gårdspladsen. Den er helt oplyst af skåret fra det brændende tag. Hun løber ind i soveværelset og vækker sin mand. Han tager hurtigt noget tøj på og løber ned på gårdspladsen, der er fyldt med røg.

Staldbygningen står i lys lue. Flere ansatte er der. De ved, at de tre karle, fyrbøder Chr. Petersen, røgterdreng Thomas Peter Jørgensen og staldkarl Vilhelm Sørensen, sover i deres kamre i den brændende bygning. De kan ikke komme ind og redde dem. Brændende stråtag er gledet ned og spærre dørene.

Jacob Hansen håber, at de sover så tungt, at de slet ikke mærker ilden, men er slumret ind i evigheden. Inde i kammeret mellem heste- og kostalden hører staldkarlen Vilhelm en hvislende lyd og springer ud af sin seng. Han vækker de to andre. De må ud i en fart. Thomas og Vilhelm i natskjorte og Christian i det bare ingenting, for han sover uden tøj på, forsøger først at komme ud gennem kostalden i den sydlige ende af længen, men der er ild overalt. De må tilbage og skynder sig ind i hestestalden til den anden side. De løber gennem ild og røg hen mod døren.

Udenfor ser de forsamlede tilskuere gennem røgen de tre karles kamp for at redde livet. Thomas snubler over noget og lander i det glødende stråtag udenfor. Han kommer hurtigt på benene og væk fra flammerne godt forbrændt på begge ben, i baghoved og det ene øre. Vilhelm bliver også reddet fra flammehavet som den mindst tilredte. Nøgne Christian falder to gange ned i gløderne, inden han bliver halet i sikkerhed. Han er ilde tilredt på

ryggen og bagpartiet. De sender bud efter en læge fra Middelfart, som straks beordrer ham kørt til sygehuset, hvor han dør af sine brandsår den 18. juli.

Dyr indebrænder

Naboer er kommet til. De hører de indelukkede dyr gå og brøle, vrinske og skrige i deres døds kamp. Billeshaves egen brandsprøjte bliver kørt i stilling. Der er vand i dammen mellem vejen og den brændende bygning. De pumper og sprøjter vand på bygningen. Flere hjælper til med at smide grise ud gennem vinduer og døre i svinestalden, som også er antændt. Taarup-smeden, Lars Christian Andersen, får megen ros for sin indsats med fare for sit eget liv. Der er sendt bud til brandfogederne i Røjle og Staurby, som hver kommer med en sprøjte og mandskab. Også en brandsprøjte fra Middelfart kommer. Brandmandskabet opgiver at slukke den brændende staldbygning og koncentrerer sig om at redde ladebygningen, som vinden fører gnister over til. Den har heldigvis fået fast tag og bliver reddet, mens staldbygningerne nedbrænder i løbet af natten.

Tre heste når at slide sig løs og søger mod døren, men ilden spærre. Heste, hunde og kalve samt en gedebuk og flere duer i et bur omkommer i flammerne. Det lykkes redningsfolkene at få de fleste svin ud af svinehuset. Her bærer vinden fra. Kun tre smågrise indebrænder, men de reddede svin er forbrændte og bliver straks nødslagt. En orne, som holdes i et aflukke uden for svinestien, flygter til den nærliggende skov og bliver først fundet efter flere dage. Heldigvis er det sommer, og Billeshaves 41 kreaturer befinder sig på marken, da ilden bryder ud.

Kammerjunker og senere hoffjærgermester Frederik Niels Basse Fønss var søn af kammerherre Niels Basse Fønss, Stamhuset Hindsgavl, som han overtog i 1907. Den ikke-jorddrottenlige C. Dahlstrøm betegner ham i 1911 i Danske Jorddrotter som "en svagt begavet mand af den gamle skole". Om hans Billeshavetid skriver Dahlstrøm: "Beständig lå han, lige som faderen, i strid med folkene og gav ligledes fæstemanden meget at bestille". Billedet er fra sidst i 1800-tallet. Foto: Byarkivet i Middelfart.

Kammerjunkereren mister også alt seletøj til herskabskøretøjerne, og de tre karle mister alt tøj og andre ejendele. Både bygninger og løsøre er forsikret.

Brandforhør

Næste dags formiddag ankommer herredsfoged og assessor (dommer) H.C.M. Møller og to vidner fra Middelfart. Kl. 10.15 bliver politiretten sat. Alle på Billeshave bliver indkaldt og formanet til at tale sandt.

Først bliver kammerjunkerinden og kammerjunkereren afhørt. Så kommer turen til den lokale sognefoged Hans Jørgen Hansen, Vejlbj. Han får besked om branden kl. seks og er straks cyklet til Billeshave. Branden er da slukket, men sprøjterne fra Røjle og Staurby er der stadig.

Brandfoged, gårdejer Jørgen Jørgensen, Røjle, kan oplyse, at han modtager et bud fra Billeshave kl. 00.45. Han tager straks til Billeshave med sprøjte og mandskab.

Ladefoged Peter Johannes Mortensen fortæller om sine oplevelser på brandnatten.

Tjenestekarl Villiam Christian Fabricius oplyser, at den gamle røgter for et par dage siden sagde til ham, at hvis kammerjunkereren jager ham væk, skal han fortryde det. Røgteren har også tidligere sagt, at han er ligeglad, om så alle herregårde brændte. Tjenestekarl Christian Johan Heinrich Rasmussen har hørt det samme som Villiam. Røgteren har i borgstuen, hvor de spiser, sagt, at kammerjunkereren skal komme til at fortryde, hvis han bliver jaget væk uden at få sine penge. Christian har også hørt, at røgteren vil komme tilbage om aftenen for at sove, og at ladefogeden så vil smide ham ud.

Kusk Hans Peder Andersen fortæller, at han har modt røgteren i Middelfart dagen før om eftermiddagen. Røgteren har sagt, at han vil søge arbejde på Hindsgavl, og at kammerjunkerens er en flab og en grusom torsk, siden han ikke vil give ham, hvad han har til gode. Han forbyder også Hans Peder at sige, at de to har talt sammen.

Assessor Møller spørger flere gang ind til spørgsmålet om tobaksrygning på karlekamrene – ja, sågar i sengene med sengehalm i. Hans Peder mener – som flere andre – ikke, at ilden er kommet af tobaksrygning. Han har også hørt røgterens mange klager f.eks. over, at det er en skam, at hundene er bundne i kostalden, ja, det er dyrplageri. Det er også en skam, at herskabshestene skal have korn. Røgteren mener, at seks luksusheste er for meget. Kammerjunkerens kan køre med et par almindelige heste.

Murer Jakob Hansen opfatter røgteren som en "halvfjøllet person".

Bryggerpige Marie Christine Thomsen mener, at røgteren er skummel, lunefuld og onskabsfuld, hvorfor hun undgår at tale med ham.

Mejeripige Christine Nielsen Mousgaard: Røgteren er et vrøvl. Til tider gør han indtryk af ikke at være rigtig klog.

Arrestationen

Frederik Frantzen vandrer mod Odense. Han er tørstig og sulten, har feber og er forlumlet. Smerterne i benet plager ham. Han har kun fået varm mælk og brød med margarine til morgenmad kl. fem og kl. 13 en kop kaffe og et stykke sukker. I et hjulspor på vejen opdager han, at der har samlet sig noget regnvand i en pyt. Han bøjer sig ned og slubrer vandet i sig. Han finder en høstak og falder

i søvn. Hen på morgenen vågner han. Han stavrer videre mod Odense.

Efter brandforhøret ringer herredsfogeden i Middelfart til herredskontoret i Odense og fortæller, at brandstifteren nok er på vej til Odense. Han beskriver røgteren, så politiet dér kan holde øje med, om han kommer. Beskrivelsen bygger på kammerjunker Fønss' oplysninger ved brandforhøret. Her siger han, at røgteren ved sin ankomst til Billeshave havde et sår på venstre kind og en tatovering på den ene underarm.

Politiassistent Jensen i Bolbro får en lap papir med signalementet og begynder straks at patruljere på landevejen. Midt på eftermiddagen ser han ved Stegsted en ældre og forkommen vandringsmand nærme sig. De mødes.

Frederik siger:

- Det er vel mig, De søger efter?
- Er det Dem, der har stukket ild på Billeshave?
- Ja, lyder det fra vandringsmanden.
- Jeg ser, De ikke har et plaster på venstre kind, som der står på min seddel, fortsætter Jensen.
- Jeg er holdt op med at bruge plaster, svarer Frederik, som fortæller betjenten, hvad der er sket på Billeshave, og hvordan han med en tændstik satte ild til taget. Eriksen får hans æske med tændstikker og konstaterer, at der er brugt én tændstik; de øvrige er i æsken.

Kl. 15.30 anholder politiassistent Jensen røgteren og fører ham til varetægtsarresten i Odense.

Herredskontoret i Odense ringer til kollegerne i Middelfart og fortæller, at brandstifteren nu er bag lås og slå. Politiet i Middelfart vil sende en mand med toget til Odense den næste dag for at føre arrestanten til Middelfart.

Frederik overnatter i arresten og kommer næste

dag kl. 9.30 for politiretten i Odense Herred. Han fortæller igen om hændelsesforløbet. Ved middagstid ankommer politiassistent Bosse fra Middelfart. De stiger på toget kl. 12.52 fra Odense Banegård. Allerede kl. 14.30 den 12. juli kan bejanten sætte røgteren ind i arresten bag Rådhuset, i dag Tinghuset i Algade i Middelfart.

Hans Chr. Marquard Møller, den øverste embedsmand i Middelfart by og Vends Herred. Han ledede alle politiforhør og var også dommer i underretten sammen med fem meddomsmænd. Assessor var titlen på dommere indtil 1919, hvor en ny retsplejelov trådte i kraft. Fotograferet ca. 1900. Foto: Byarkivet i Middelfart.

I forhør

Allerede kl. 15.00 går Frederik den første tur fra sin celle gennem gangen kaldet "Sukkenes bro" til retslokalet på 1. sal på Rådhuset. Her sidder assessor Møller og to vidner. Politiretten er sat. Det kommer frem, at hans fulde navn er Frederik Frantz Rudolph Morell. En oplysning, som sognepræsten i Lyngby senere bekræfter med en attest. Frederik fortæller, at han er født den 1. april 1846 i Lyngby nord for København. Han mister sin mor, som dør af kolera i 1853. Senere dør også hans far. Han har mest boet i Viborg, bliver gift i 1872 eller 1873, har 12 børn, hvoraf de seks er i live. Han har været meget syg først i 1890'erne og indlagt på sygehuset. Det har svækket hans hukommelse. Han er ikke tidligere straffet, men har engang fået en bøde for nytårsløjer. Frederik vil ikke udtale sig om hændelserne, før han er blevet behandlet af en læge. Sagen bliver udsat, og fotograf Carl Liisberg hidkaldes for at fotografere arrestanten.

Forhøret fortsætter den 15. juli i politiretten. Frederik fortæller, hvad der skete på branddagen: Forligsmødet hos sognefogeden, hans besøg hos vaskekønen, hans tilbagekomst til kammeret på Billeshave og udsmidningen. Han bedyrer, at han dengang ikke havde tænkt sig at sætte ild til gården. Han fortæller videre om turen til Middelfart og får først, da han er faret vild i Staurby Skov, en indskydelse til at brænde stalden af. Det var for at komme i retten og få gengældt den uret, kammerjunkerens havde gjort. Røgteren fortæller om, hvordan han satte ild til taget.

Han siger også, at han ikke har megen tiltro til Herredskontoret. Hans medtjenende på Billeshave har fortalt ham, at Herredskontoret ikke tror, at deres husbond er så slem, som han i virkeligheden er.

De mener, det mest er karlenes egen skyld, at det går så galt på gården, som det gør.

En tøjrkolle i hovedet

Den 25. juni fortsætter politiinterrogatoriet, der nu drejer sig om Frederiks forhold til kammerjunkerens. Han fortæller om episoder, hvor kammerjunkerens er voldelig. Han har godt nok sagt, at kammerjunkerens skulle undlade disse håndgribeligheder, ellers ville Frederik give ham en tøjrkolle i hovedet. Han indrømmer også at have sagt til kammerjunkerens, at denne "render rundt som en lort i en pispotte og skal lade ham være i fred". Derudover har han ikke brugt truende ord, og han trækker i land, da han bliver foreholdt de trusler mod kammerjunkerens, som hans medtjenende har fortalt om.

- Jeg har ikke sagt, at herregårde skulle brændes af, men at jeg godt kunne tænke mig at flyve som en ørn over herregårdsbulerne og kaste dynamit over dem, siger han til assessor Møller.

Med "herregårdsbuler" mener han gårde, hvor folkene bliver slet behandlet.

Om bryggerpige Mariens udsagn siger han:

- Hun er ilde lidt af sine medtjenende, fordi hun plejer at sladre til kammerjunkerens. Karlene har givet hende øretæver, og hun er engang blevet kastet i et hestevandtrug.

Overdrivelser

Den 30. juli bliver kammerjunkerens forhørt og konfronteret med Frederiks udtalelser. Kammerjunkerens har ingen kommentarer til det meste, men benægter, at han efter mægtingsmødet hos sognefogeden har vist ham sin pung med penge. Han finder også røgterens udsagn overdrevne. Bryggerpige Marie må forklare, hvad hun mener

med, at arrestanten er ondskabsfuld. Det forklarer hun med, at han ofte taler nedsættende om kammerjunkerens.

Efter 14 dages sygeleje er røgterdrengen Thomas blevet rask og kan afhøres. Han fortæller, hvad der skete inde i den brændende stald og forlanger 20 kr. i erstatning for det tøj, der brændte.

Sindssyg mand

Den 8. august er der nyt møde i politiretten. Viborg Byfogedkontor bekræfter, at Frederik har fået en bøde på tre kr. for politiuorden, men straffeattesterne både fra Viborg og København er rene. Det oplyses også, at Frederik har haft en pistol, dog uden ammunition, og at han har klaget over maden på fattiggården i Viborg i 1895. En attest fra distriktslæge Johannes C. Andersen, Viborg, godtgør, at Frederik "for flere år siden har frembudt symptomer på sindssyge i form af hypokondri med vrangforestillinger om hans legemlige befindende, forfølgelsesideer og kværlant-tilbøjelighed". Han var også plaget af "cardialgi (hjertesmerter) og perverse fornemmelser i underlivet".

Forsikringsselskaberne er færdige med at opgøre skaderne ved branden. Landbygningernes Almindelige Brandforsikring kræver en erstatning på 20.154 kr., mens Det Fynske Brandassuranceselskab for løssoredelen kræver 8.350,91 kr.

Dokumenterne forelægges arrestanten. Frederik mener ikke, han er sindssyg. Han har ikke været indlagt på sindssygeanstalt. Han husker ikke, han har klaget over kosten på fattiggården, men han har været hos et fagforeningsmedlem for at få hjælp til at skrive en klage over behandlingen i det hele taget. Når han engang angav sig som indbrudstyv, skønt han ikke havde begået nogen forbrydelse,

var det for at komme bort fra fattiggården. Pistolen havde han anskaffet sig, efter at han var blevet overfaldet på Nørre Fælle i Viborg.

Overdreven fremstilling

Den 11. august bliver kammerjunkerens igen indkaldt til politiretten med assessor Møller, der formaner de afhørte om at tale sandt. Han spørger, om kammerherren har tænkt på, om røgteren er sindssyg. Kammerjunkerens har da fundet ham underlig i ord og handling, men har tænkt, at han nok drak vel rigeligt brændevin. Men det fandt han ud af, at han ikke gjorde. Først da er tanken om, at han kunne være sindssyg, opstået.

Han benægter at have bøjet røgteren mod jorden den 6. juli, som røgteren påstår i sine notater: "Fønss greb mig i nakken, ville sætte mit ansigt mod jorden. Da jeg kom op i ret stilling, sagde jeg til kammerjunkerens: Hold Deres håndgribelighed hos Dem selv, ellers slår jeg Dem tøjrkøllen i skallen. Lad mig i fred og passe mine køer".

Kammerjunkerens mener i øvrigt, at røgterens fremstilling er overdreven, om end meget af det passer. Nu kan også staldkarl Niels Nicolaj Vilhelm Sørensen afhøres. Han er helbredt for sine brandsår. Han anslår sine tab ved branden til 428 kr., som han forlanger erstattet af brandstifteren.

Afsindighedstilstand

12. august fremlægger assessor Møller distriktslæge Seeligmanns erklæring om røgterens mentale tilstand. Lægen har tilset ham og iagttaget ham under hans fængselsophold i Middelfart og udtaler, at arrestanten er "et efter gentagne anfald af sindssygdom svækket individ, som har udført den forbryderiske gerning på et tidspunkt, da sårmerter og

feber i forbindelse med legemlig overanstrengelse og mangel på næring og deprimerende sindsbevægelse havde fremkaldt en afsindighedstilstand, der ganske berøvede ham herredømmet over sine handlinger", og at han har påsat ilden "i en tilstand, hvor han ganske havde mistet herredømmet over sine tanker og handlinger".

Røgteren har ingen kommentarer.

Det har han heller ikke til en artikel i en Viborgavis, som beretter om dette eftermæle: "Morell har i en årrække opholdt sig i Viborg, hvor hans færd for længst har gjort det klart, at han var sindssyg. Han led af forfølgelsesvanvid og mente sig altid forurettet og forfulgt af sine medmennesker".

Også røgterens soldaterpapirer bliver fremlagt. Heri er ingen anmærkninger.

Erstatning

Den 19. august møder kammerjunker Fønss i politiretten. Han nedlægger påstand om, at røgteren skal erstatte ham følgende uforsikrede genstande:

Et duehus med 13 duer a 50 øre	106,50
En ged	10,00
Fire hunde	400,00
Samt et fradrag i assurancesummen	1.500,00
I alt	2.016,50

Røgteren mener ikke, duerne er mere end 35 øre værd, gedelammet ikke over fem kr., og hundenes værdi sætter han til 30 kr. pr. stk.

Kammerjunkerens bemærker, at han har givet 40 øre pr. stk. for duerne som ganske unge. En hund har som hvalp kostet 100 kr., en anden 60 kr., inden den blev dresseret, og en tredje har kostet 80 kr. En ged kan ikke købes for under 8-10 kr.

Mens Frederik sidder i arresten, skriver han en hel del noter om sine oplevelser på Billeshave. Det er

skrevet ret ubehjælpsomt og ofte svært at finde hoved og hale i. Indimellem er der klare udsagn om kammerjunkerenes påståede overgreb, som kammerjunkeren har fået lejlighed til at kommentere i retten.

Påstande i retten

Afhøringerne er afsluttet, og sagen kan gå til doms. Det er amtmanden i Odense, der rejser anklagen for brandstiftelse mod Frederik Frantz Rudolph

Morell. Amtet beskikker en aktor (anklager), nemlig sagfører Philip Hansen ved fuldmægtig Gad, og en defensor (forsvarer) sagfører Gustav Møller, begge Middelfart. De får sagens akter, og udarbejder hver et indlæg til retten. Fuldmægtig Gads fremstilling lægger sig tæt på forhørets faktuelle oplysninger. Han finder det skærpende, at branden forårsagede et dødsfald. Hans påstand er, at Morell straffes efter straffelovens § 280 sammenholdt med § 39 med strafarbejde i længste tid (det vil sige på

Uddrag af almindelig borgerlig straffelov af 1866

§ 38. Straffrie ere Handlinger, som foretages af Personer, der ere afsindige, eller hvis Forstandsevner ere enten saa mangelfuldt udviklede eller saa svækkede og forstyrrede, at de ikke kunne antages at være sig Handlingens Strafbarhed bevidst, eller som i Gjerningens Øieblik manglede deres Bevidsthed. - Forsaavidt der i saadan Anledning anlægges Sag, kan det i Dommen bestemmes, at der mod den Paagjældende skal træffes Sikkerhedsforanstaltninger, hvilke dog igjen ad Øvrighedsveien kunne ophæves, naar de efter indhentet Lægeerklæring ikke længer findes nødvendige.

§ 39. En ringere Straf end den lovbestemte bliver at anvende paa Taaber eller andre Personer, der, om de end ikke mangle al Bevidsthed, dog paa Grund af særegne Tilstande, som have Indflydelse paa Villiens Frihed, ikke kunne antages i Gjerningens Øieblik at have været i Besiddelse af den Tilregnelighed, der findes hos voxne og sjælssunde Personer.

§ 280. Sætter Nogen Ild paa Huus eller Skib, enten det er hans eget eller en Andens, under saadanne Omstændigheder at han maatte indsee, at Andres Liv derved udsattes for aabenbar Fare, eller det skeer for at befordre Oprør, Plyndring eller anden saadan Forstyrrelse af Samfundsordenen eller for at forvolde en udstrakt Ødelæggelse, straffes den Skyldige med Tugthuusarbejde ikke under 8 Aar; dog kan Straffen, hvis Nogen ved Ildebranden omkommer, stige til Livsstraf.

§ 281. Sætter Nogen ellers Ild paa anden Mands Huus eller Skib, ansees han med Strafarbejde fra 2 til 12 Aar. - Lige Straf er den undergiven, som for at besvige Brandforsikringen eller i anden retsstridig Hensigt sætter Ild paa eget Huus eller Skib eller paa anden Mands Huus eller Skib efter dennes Begjæring eller med hans Samtykke; dog kan Straffen i disse Tilfælde under formildende Omstændigheder, navnlig hvor Huset er afsides beliggende og ikke beboet af Andre, nedsættes til Strafarbejde i 1 Aar. - Til Huus bliver at henføre ikke blot de ganske eller tildeels beboede eller til Beboelse indrettede Bygninger med de dertil hørende Udhuse, men ogsaa Kirker, Møller, Fabriker, Magasinbygninger og alle andre Bygninger, som med dem kunne sættes i Klasse.

livstid), og at han tilpligtes til at udrede erstatning til Landbygningernes almindelige Brandforsikring 20.154 kr., Det Fynske Brandassuranceselskab 8.350 kr., kammerjunker Fønss 2.016,50 kr. Staldkarl Niels Nicolaj Vilhelm Sørensen 428 kr. og røgterdreng Thomas Peter Jørgensen 20 kr. Endelig skal han betale alle sagens omkostninger.

Sagfører Møller, der har modtaget aktors indlæg, gengiver i sit indlæg sagens fakta og fremhæver, at røgteren er en ældre mand, er fattig og har haft megen modgang i sit liv. Han lægger vægt på lægeerklæringen om, at arrestanten i gerningsøjeblikket har befundet sig i en afsindighedstilstand, der ganske berøvede ham herredømmet over sine handlinger. Også de medtjenende anser ham for sindssyg. Selv ejeren er kommet i tanke om, at han muligvis kunne være sindssyg. Derfor er hans påstand med henvisning til straffelovens § 38, at røgteren frifindes for tiltalen om ildspåsættelse og ikke skal betale erstatning og sagens omkostninger. Subsidiært nedlægger han påstand om, at straffelovens § 39 kommer til anvendelse (nedsat straf).

Dommen falder

Den 2. september 1902 træder ekstraretten sammen på Rådhuset med assessor Møller i dommersædet og med fire meddomsmænd, alle gårdmænd og sognefogeder: H. Jørgen Hansen, Vejlby, Jacob H. Kristiansen, Kustrup, Hans Rasmussen, Roerslev, og Niels Christiansen, Kauslunde. Frederik går for sidste gang den tunge tur fra cellen gennem "Sukkenes Bro" til retslokalet.

Aktor fremlægger sit indlæg og defensor, sit indlæg. Derefter bliver indlæggene læst op for arrestanten, som ikke har nogen bemærkninger. Retten voterer og afsiger dommen. Sagens forløb og dokumenter

gennemgås. Retten finder, at røgteren har været ganske utilregnelig, da han satte ild på staldbygningen, og derfor ikke kan pålægges straf efter § 28, men at der efter § 38 skal træffes passende sikkerhedsforanstaltninger. Der kan herefter ikke påkendes de nedlagte erstatningspåstande. Sagens omkostninger, herunder salærer til aktor på 15 kr. og til defensor på 12 kr. skal det offentlige udrede.

Thi kendes for ret: "Mod arrestanten Frederik Frantz Rudolph Morell bør der af Øvrigheden træffes passende sikkerhedsforanstaltninger".

Dagen efter bliver dommen forkyndt for røgteren. Amtmanden er ikke tilfreds med dommen og indanker den for Den kongelige Landsoverret samt Hof- og Stadsret i København

Overrettens dom

Her behandles sagen fra slutningen af september 1902. Der beskikkes igen en aktor og en defensor. Alle sagens dokumenter bliver gennemgået, og der indhentes udtalelse om røgteren fra Det kongelige Sundhedskollegium (efter 1909 Retslægerådet), om det er enigt med distriktslæge Seeligmann. Den 8. december svarer kollegiet, at det tiltræder distriktslæge Seeligmanns erklæring. Den 20. december stadfæster overretten underrettens dom.

Thi kendes for ret: "Underrettsdommen bør ved magt at stande".

Den 12. januar 1903 forkyndes dommen for røgteren, der nu opholder sig på fattiggården i Middelfart. Røgteren kan altså finde på at begå nye forbrydelser og skal derfor anbringes i sikkerhed. Øvrighederne i Viborg og på Fyn korresponderer. Viborg har påtaget sig forsørgelsen af røgteren, men kan ikke anbringe ham. Det ender med, at han den 15. marts 1903 bliver anbragt på Sindssygeanstalten i Middelfart.

Forvaring på sindssygeanstalten

Det ser ud til, at anbringelsen er foregået på fredelig vis. Lægerne på anstalten noterer, at Frederik er rolig og skikkelig. Overlæge Frederik Lange skriver: "(...) i sommeren 1902 tjente han som rogtter på Billeshave. Var i strid med sin vist(nok) nye vanskelige husbond; det kom til håndgribeligheder og i hidsighed stak han ild på gården". Han føjer til: "Synes svækket af evner, hukommelse usikker, undtagen for den sidste tid. Ingen egentlige vrangforestillinger eller hallucinationer eller stemmer identificeret".

Frederik kommer på afdeling H og er sammen med andre patienter, der kan være voldsomme og besværlige. Snart begynder han at klage over det ene og det andet, mest over sine medpatienter, som han deler lokaler og sengestue med. Han arbejder på værkstederne. I den første tid laver han æsker. Senere arbejder han i vaskeriet og i gartneriet. Her klager han f.eks. over, at en medpatient hælder salt på hans planter. En sommer passer han af egen vilje overlægens have, men han er også besværlig indimellem. I juli 1906 laver han sig en dirk – ikke for at brække noget op og flygte. Han bruger den til om natten at sætte indvendig i sovekammerdøren for at forhindre, at opsynsmanden kan komme ind og "stjæle hans tanker", som der står i journalen. Han føler sig også forfulgt af personalet i perioder. I 1909 beskylder han personalet for at tage numre af avisen Socialde-

Frederik Frantz Rudolph Morell på Middelfart Sindssygeanstalt. Billedet lå som en fotokopi i hans journal.

mokraten, som hans familie af og til sender til ham. En enkelt gang har han slået ud efter en ansat, men der er ingen noter om, at han har forsøgt eller talt om at sætte ild til noget.

Frederik er ofte syg, tilsyneladende influenza, bronkitis og lignende. Han plages også af brok. Sygdomsbilledet forværres omkring 1920. Frederik Frantz Rudolph Morell dør den 5. september 1921. Kun ved indlæggelsen den 15. marts 1903 er der i hans journal noter om kammerjunkeren og branden på Billehave. Lægen skriver, at Frederik klager over smerter i højre arm og ben og giver kammerjunkeren skyld for det alt sammen. Han beklager, at han ikke er i stand til at slå ham ihjel. Og så tilføjes det: Har været rolig, spist, sovet.

En tvangsindlæggelse

Efter branden får kammerjunker Basse Fønss hurtigt bygget nye staldbygninger. I 1907 overtager han stamhuset Hindsgavl efter sin far og bliver hofjægmester. Forinden er det konstateret, at han er syg i sindet og har slået sig på flasken. Hindsgavls økonomi er ikke god ved overtagelsen, men den bliver værre i de følgende år, og det samme gør hans sindssygdom.

Mandag den 27. november 1909 afleverer politiet stamhusbesidder og hofjægmester Frederik Niels Basse Fønss på Middelfart Sindssygeanstalt. Det sker efter Justitsministeriets resolution og hustruens begæring, altså en tvangsindlæggelse. Indlæggelsen gælder egentlig Sindssygeanstalten ved Aarhus (Risskov) til observation, men en udtalelse fra Basse Fønss' mangeårige familielæge A. Helweg, der blev udnævnt til overlæge på Middelfart Sindssygeanstalt i 1909, slår fast, at han er til fare for sine omgivelser. Derfor kommer han i første omgang til

anstalten, der næsten er nabo til Hindsgavl. Indlæggelsen foregår i god ro og orden, og overlæge Helweg tager sig af hofjægmesteren.

Overlægen beskriver Basse Fønss og hans kontakt med sin familie og ansatte indgående i den udtalelse, som er bilagt hustruens anmodning til Justitsministeriet om tvangsindlæggelse. Her skriver han således, at Basse Fønss har et overordentligt ringe intellekt, en lidet udviklet opfattelsesevne og en så manglende ræsonneringsevne, at han i mange år i stigende grad har været ude af stand til føre en samtale.

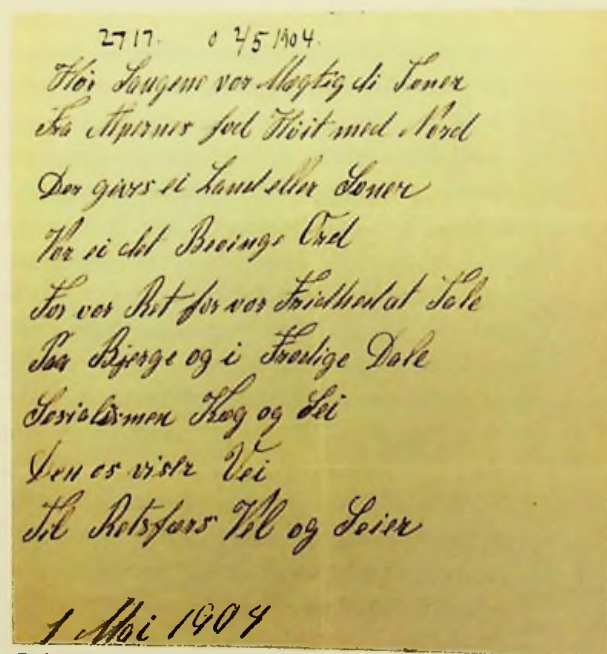
Helweg fortsætter: "I årenes løb har jeg gentagne gange hørt om hans opfarenhed ikke blot over for tjenestefolk, med hvem slagsmål ikke hørte til de sjældne ting, men også overfor hustru og børn (...)"

Allerede den 6. december bliver Basse Fønss kørt til Risskov til "forvaring, kur og pleje, til han ikke længere er til fare for sine omgivelser". Her opholder han sig på første klasse, til han uhelbredt udskrives den 2. maj 1910. I de følgende år har han været på flere ophold på rekreationshjem.

Hindsgavls økonomiske nedtur tillægges hans manglende evner, sygdom og alkoholmisbrug. I 1910 bliver stamhuset sat under administration, og et frasalg af Hindsgavls omfattende fæstegods bliver påbegyndt. I 1921 bliver slot, park og landbrug solgt, og Basse Fønss dør det samme år.

Mens Frederik Niels Basse Fønss opholdt sig på Middelfart Sindssygeanstalt, har han næppe mødt sin forhenværende røgte. Anstalten var klasseopdelt. Frederik Frantz Rudolph Morell på tredje klasse sov på flersengsstuer og fik simpel mad. Hofjægmesteren havde enkeltværelse, gik i sit eget tøj, fik dessert til aftensmaden og blev opvartet ved måltiderne.

Tilbage står, i hvilken grad Basse Fønss' sygdom og åndelige habitus var medvirkende til den konflikt mellem kammerjunker og røgter i 1902, der fik røgteren til at sætte ild på Billeshaves staldbygning.

Frederik har ikke på Sindssygeanstalten glemt sin politiske anskuelse. I hans journal lå en lap papir, hvor han den 1. maj 1904 efter hukommelsen og lidt ubehjælpsomt har skrevet første vers af sangen "Hør sangen, hvor mægtig den toner". Det var en meget sunget sang i Arbejdersangbogen. Den er skrevet af redaktør Frederik Adolph Hertz lige efter arbejderlederen Pios løsladelse i 1875 og blev omarbejdet efter Pios bortrejse til Amerika i 1877 til Arbejderstandens honnørmarch. Verset, hvor Frederik blander et par vers sammen, lyder:

Hør sangen, hvor mægtig den toner
Fra Alpernes fod højt mod nord.
Der gives ej land eller zoner,
hvor ej det bevingede ord
om ret for "de ringe" mon tale,
på bjerg og i frodige dale.
Thi socialismen købt os viste vej
til ret og velfærd; den os svigtede ej.

Kilder:

Politi- og retssagen med alle dokumenter – Odense Amt, indkomne sager 1871-1959, sag N 413, 1902.

Artikler i Middelfart Avis og Middelfart Venstreblad om branden.

Frederik F.R. Morell og Frederik Niels Basse Fønss' journaler m.v., Middelfart Statshospital. Patientsager for udskrevne mænd 1888-1972 (1909-12). Patientsager for døde mænd 1888-1972 (1921-23). Overlægens mandtalsliste.

Protokol over optagne patienter 1889-1913, Statshospitalet ved Århus.

Om Frederik Niels Basse Fønss: <http://www.timolsen.dk/HINDSGAVL/M0000031.HTM>

Danske Jorddrotter, 1911, C. Dahlstrøm.

Meteorologisk Årbog 1902.

Folketællinger.

Medarbejdere i Byarkivet i Middelfart til stedbetegnelser m.v. og i Psykiatrisk Samling.